

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра міжнародного і європейського права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан юридичного факультету

 Віталій СЕРЬОГІН

«31» серпня 2023 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

Аспірантська практика

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти:	третій (освітньо-науковий)
галузь знань:	29 Міжнародні відносини
спеціальність:	293 Міжнародне право
освітньо-професійна програма	Міжнародне право
вид дисципліни:	обов'язкова
факультет:	юридичний

2023/2024 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою юридичного факультету

«31» серпня 2023 року, протокол № 1

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Гавриленко Олександр Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного і європейського права

Програму схвалено на засіданні кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету

Протокол від «31» серпня 2023 року № 1

Завідувач кафедри міжнародного і європейського права

Тетяна СИРОЇД

Програму погоджено з гарантом освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 293 Міжнародне право

Гарант освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Міжнародне право» доктор юридичних наук, професор

Тетяна СИРОЇД

Програму погоджено науково-методичною комісією юридичного факультету

Протокол від «31» серпня 2023 року № 1

Голова науково-методичної комісії

Ганна ЗУБЕНКО

ВСТУП

Аспірантська практика є складовою частиною освітнього процесу, обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Вона забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх фахівців з міжнародного права з їхньою практичною діяльністю у вищому навчальному закладі, сприяє формуванню творчого відношення майбутнього спеціаліста до освітньо-наукової діяльності, визначає ступінь його професійної здатності та рівень педагогічних навичок.

В процесі проходження практики аспірант має можливість безпосередньо спостерігати роботу своїх старших колег – майстрів своєї справи, адже їхній досвід роботи має величезне значення для формування особистості майбутнього викладача.

Формування і вдосконалення професійних умінь і навичок – процес, що триває протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі, а потім у перебігу самостійної професійної діяльності.

Аспірантська практика здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти спеціальності 293 «Міжнародне право» юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна посідає важливе місце в системі професійної підготовки як органічна частина навчального процесу. Під час практики аспіранти вчаться самостійно і творчо застосовувати теоретичні знання, через особистий досвід оволодівають уміннями й формують навички асистентсько-виховної і управлінської роботи.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики до посад, на яких може працювати випускник вищого навчального закладу – доктор філософії, відноситься посада викладача вищого навчального закладу. Реалізація виробничих функцій фахівця у навчальному процесі вищого закладу освіти вимагатиме від випускника відповідних теоретичних знань, практичних умінь і навичок.

Аспірантська практика зі спеціальності 293 «Міжнародне право» проводиться для осіб, що навчаються в аспірантурі, у відповідності з навчальним планом у IV семестрі, тривалість практики – 2 тижні, 150 год., 5 кредитів.

Організація практичної підготовки регламентується Законом України «Про вищу освіту»; Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, яке затверджено наказом Міністерства освіти України № 93 від 08.04.1993; Положенням про проведення практики студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, введеним у дію наказом ректора № 0202-1/155 від 21.04.2017 р.

Відповідно до державних вимог щодо змісту й рівня професійної підготовки випускника аспірантури здобувач повинен:

- демонструвати системний науковий світогляд, уміння креативно мислити, формулювати висновки і розробляти рекомендації, пропонувати неординарні підходи з використанням новітніх технологій у розв'язанні поставлених завдань;
- знати систему національного та міжнародного права, методи і зміст правового регулювання у різних галузях національного та міжнародного права;

- узагальнювати, критично мислити й аналізувати явища та проблеми, які вивчаються, проявляти гнучкість у прийнятті рішень на основі логічних аргументів та перевірених фактів в умовах обмеженого часу і ресурсів на засадах загальнонаукової методології.

- знати основні юридичні школи, що склалися у сфері наукових досліджень за спеціальністю 293 «Міжнародне право»;

- демонструвати лідерські якості, навички міжособистісної взаємодії, вміння працювати в команді дослідників, ефективно спілкуватися на професійному та соціальному рівнях, дотримуючись принципів наукової етики;

- знати юридичну (у т.ч. міжнародну судову) практику;

- застосовувати на постійній основі деонтологічні правила і керівні принципи наукових досліджень в галузі права з урахуванням таких аспектів, як необхідність дотримання авторських прав, недоторканності приватного життя, професійної таємниці та належних дослідницьких практик тощо;

- опрацьовувати, аналізувати і синтезувати великі обсяги даних;

- правильно інтерпретувати нові факти, що з'являються у відповідній галузі юридичної науки і практики;

- здійснювати наукові дослідження з міжнародно-правової тематики;

- застосовувати наукові розробки, наукову, педагогічну, навчально-методичну практику на заняттях з юридичних дисциплін; ефективно застосовувати методи, засоби, прийоми педагогічного впливу, методики виховання і викладання юридичних дисциплін.

У методичних вказівках наведено інформацію щодо мети, завдань, організації та інформаційного обсягу аспірантської практики, форм та методів контролю, рекомендованої літератури, а також додатки з прикладами документів практики.

Педагогічний компонент проходження аспірантської практики полягає у формуванні особистості майбутнього викладача вищої школи, застосуванні теоретичних знань у практичній діяльності, засвоєння педагогічних умінь, набуття, вивчення та аналіз викладацького досвіду.

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Практиканти впродовж практики ознайомлюються з навчальним планом, робочими та навчальними програмами курсів, тематикою і планами лекцій, практичних та семінарських занять, рекомендованою літературою, методичними матеріалами до виконання семінарських і практичних занять, засобами діагностики навчальних досягнень студентів, відвідують заняття провідного викладача курсу.

1.1 Мета аспірантської практики: поглибити теоретичні знання про навчально-виховний процес в освітній установі, докладніше ознайомитись з роботою у навчальному закладі, навчальною та навчально-методичною роботою; набути професійних викладацьких умінь і навичок з підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять, розробки методичного забезпечення, опанувати сучасні методики викладання юридичних дисциплін.

1.2 Основне завдання аспірантської практики: сформувати у аспірантів спеціальності 293 «Міжнародне право» систему необхідних дидактичних умінь та навичок підготовки викладачів, особистісно-індивідуального стилю поведінки та діяльності, необхідних для майбутньої професії в оптимально наближених до роботи педагога умовах. Саме Аспірантська практика дає змогу пізнати та випробувати себе у ролі педагога, переконатися у своїй психологічній готовності до викладацької роботи, поглибити психолого-педагогічні знання, збагатити та скорегувати особисті педагогічні погляди, позиції, визначити найбільш прийнятні методики викладання.

Завдання практики:

- Ознайомлення та вивчення практикантами основних положень чинного законодавства у сфері освіти та науки;

- ознайомлення практикантів з навчальним планом, програмами навчальних ресурсів, навчально-методичним забезпеченням;

- ознайомлення практикантів з організацією навчально-виховного процесу на кафедрах юридичного факультету;

- відвідування аудиторних занять та консультацій за профілем, що проводяться науковим керівником та провідними викладачами кафедри та вивчення досвіду проведення навчальних занять;

- формування у практикантів умінь та навички самостійного проведення різних видів навчальних занять (лекцій, практичних, семінарських) з дисциплін за тематикою згідно зі спеціальністю 293 «Міжнародне право»;

- формування навичок самостійної підготовки до проведення занять; роботи в бібліотеці; опрацювання теоретичного матеріалу для підготовки і проведення занять;

- формування у практикантів умінь та навичок застосування сучасних технічних та допоміжних наочних засобів і приладів навчального процесу; проведення під керівництвом фахівця перевірки знань студентів

- закріплення навичок професійної педагогічної підготовки та вміння володіти навиками організації навчально-виховного процесу в вищій школі.

Керівники практики повинні здійснювати індивідуальне консультування практикантів, надавати методичну допомогу у підготовці та проведенні навчальних занять.

1.3 Вимоги до знань та умінь:

В результаті проходження практики студент-практикант повинен **знати:**

- сутність процесів навчання й виховання, їхні психолого-педагогічні основи;

- шляхи вдосконалення майстерності викладача, способи самовдосконалення;

- дидактику навчальної дисципліни;

- питання часткових методик за курсом;

- нові технології навчання;

- методи формування навичок самостійної роботи й розвиток творчих здібностей і логічного мислення студентів;

- наукові основи курсу, історію й методологію відповідної науки.

Практикант повинен **уміти**:

- проектувати, конструювати, організовувати й аналізувати свою викладацьку діяльність;
- планувати навчальні заняття відповідно до навчального плану закладу й на основі його стратегії;
- забезпечувати міждисциплінарні зв'язки курсу з іншими дисциплінами;
- розробляти й проводити різні за формою навчання заняття найбільш ефективні при вивченні відповідних тем і розділів програми, адаптуючи їх до різних рівнів підготовки студентів;
- ясно, логічно викладати зміст матеріалу, опираючись на знання й досвід студентів;
- відбирати й використовувати відповідні навчальні засоби для побудови технологій навчання;
- аналізувати навчальну й учбово-методичну літературу і використовувати її для побудови власного викладу програмного матеріалу;
- організовувати навчальну діяльність студентів, управляти нею й оцінювати її результати;
- застосовувати основні методи об'єктивної діагностики знань студентів з предмету, вносити корективи в процес навчання з урахуванням даних діагностики;
- володіти методикою проведення заняття із застосуванням мультимедійних засобів навчання;
- створювати й підтримувати навчальне середовище, що сприяє досягненню цілей навчання;
- розвивати інтереси студентів і мотивацію навчання, формувати й підтримувати зворотній зв'язок.

Практикант повинен мати уявлення :

- про зв'язки предмета з майбутньою професійною діяльністю;
- про методичні аспекти предмета в цілому, окремих тем і понять;
- про методи й прийоми складання завдань, кейсів, вправ, тестів з різних тем;
- про можливості застосування комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, мережі «Інтернет» в навчальному процесі.

-

2. ОРГАНІЗАЦІЯ АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

2.1 Бази практики

Аспірантська практика студентів Університету проводиться на базах практики, які відповідають меті, завданням, змісту практики, а також вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики підготовки фахівців.

Базами практики можуть бути кафедра міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, інші кафедри юридичного факультету.

Безпосередніми керівниками аспірантської практики є професори кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету.

2.2 Обов'язки аспірантів та керівників практики

Здобувачі вищої освіти третього рівня при проходженні аспірантської

практики зобов'язані:

- своєчасно прибути на базу практики;
- вивчити програму практики;
- виконати в повному обсязі програму практики та індивідуальне завдання;
- нести відповідальність за виконану роботу, її результати, за довірені їм документи;
- суворо дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку по місцю проходження практики;
- вивчити правила охорони праці і техніки безпеки на робочих місцях і дотримуватися їх;
- ознайомитися з документацією кафедри (циклової комісії) і викладача навчального закладу (навчальним планом спеціальності, графіком навчального процесу, індивідуальним планом викладача, робочими програмами, календарним планом, планами занять та ін.);
- знати вимоги, що ставляться до заповнення документів;
- планувати свою діяльність і відобразити її в індивідуальному графіку;
- відвідувати заняття викладача, проведені ним протягом практики;
- спостерігати за діяльністю викладача й фіксувати результати в щоденнику практики;
- проводити аналіз занять;
- надавати допомогу викладачу:
 - 1) у розробці робочих програм з дисципліни;
 - 2) в оформленні наочності, підготовці кейсів та іншого дидактичного матеріалу;
 - 3) в перевірці залишкових знань, тестів, контрольних завдань студентів,
 - 4) у проведенні атестації студентів;
 - 5) у виконанні доручень кафедри;
 - 6) в організації позааудиторної роботи зі студентами.
- постійно вести щоденник встановленої форми, до якого записувати всі види самостійно виконаних робіт і щоденно й регулярно подавати його керівнику практики для ознайомлення і підпису;
- накопичувати необхідні практичні матеріали і вести написання звіту у відповідності до програми практики;
- по закінченню практики подати на кафедру звіт з практики для рецензування керівником практики;
- захистити звіт з практики у встановлений кафедрою термін.

Керівництво практикою здійснюється викладачами кафедри. Навчально-методичне керівництво і контроль за організацією практики від факультету здійснює кафедра міжнародного і європейського права.

Відповідальний за проходження практики від факультету:

- визначає бази проходження практики для студентів усіх форм навчання;
- перед початком практики контролює підготовленість баз практики;
- проводить загальні збори студентів, надає інформацію про попередні бази практик, передбачені для її проведення;
- подає попередню інформацію про кількість студентів, які проходять практику;

- розподіляє студентів по базах практики;
- ознайомлює керівника від бази практики з програмою практики й узгоджує її проходження;
- разом з керівником практики від бази практики забезпечує високий рівень та якість проведення практики згідно з програмою;
- разом з керівником практики проводить настановну конференцію та інструктаж про порядок проходження практики;
- надає базам список студентів, які направляться на практику;
- надає методичну допомогу керівникам практики;
- складає звіт про результати практики із зауваженнями і пропозиціями щодо поліпшення її організації та проведення практики студентів і подає його завідувачу кафедри;
- організовує та проводить загальні збори чи конференцію за результатами практики.

Керівник практики від кафедри зобов'язаний:

- у співробітництві з керівником практики від навчального закладу організувати проходження практики студентів;
- створити необхідні умови для виконання студентами програм практики;
- провести інструктаж практикантів щодо охорони праці та техніки безпеки і створити студентам умови безпечної праці на кожному робочому місці;
- ознайомити студентів із організацією навчального процесу;
- здійснювати методичне керівництво з виконання студентами програми практики та індивідуального завдання, надавати їм всебічну допомогу;
- надати студентам-практикантам можливість користуватись кабінетами, бібліотекою, технічно та іншою документацією, необхідною для виконання програми практики;
- забезпечити облік виходу на роботу студентів-практикантів;
- про всі порушення (трудової дисципліни, внутрішнього розпорядку) повідомляти відповідальному за проходження практики від факультету;
- контролювати ведення щоденників (Додаток Б, В), підготовку звітів;
- після закінчення практики дати оцінку-відгук виконаній студентами роботі, перевірити та затвердити звіт студентів (Додаток Г).

У відгуку мають бути відображені результати виконання студентом програми практики та індивідуальних завдань, виявлені ним знання та організаторські здібності, участь у виконанні конкретних робіт, якість підготовленого звіту й виставлена підсумкова оцінка за практику.

З ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Зміст аспірантської практики визначається вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми підготовки зі спеціальності 293 «Міжнародне право».

Важливо складовою змісту практики виступають також індивідуальні завдання. Кожен студент отримує індивідуальні завдання, які повинні вчасно та якісно виконати і оформити відповідно до вимог.

Етапи проходження практики

№ п/п	Зміст роботи	Тиждень
1. 2. 3. 4. 5. 6.	Узгодження календарного графіку проходження практики. Ознайомлення з інформаційними ресурсами (бібліотеки, онлайн-бібліотеки, джерельно-бібліографічна база кафедри). Ознайомлення з законодавством про вищу освіту, з нормативною базою організації навчального процесу в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна ¹ . Ознайомлення з кафедрою бази практики. Знайомство з документацією на кафедрі (індивідуальними планами викладача, графіками консультацій викладача тощо). Ознайомлення з навчальною та робочою програмою юридичної дисципліни, календарним планом її викладання. Вибір окремої теми курсу для підготовки навчально-методичного комплексу. Складання індивідуального графіку проведення та відвідування занять.	I тиждень
7. 8. 9. 10.	Відвідування занять (лекційних, семінарських) провідних викладачів кафедри (факультету). Розробка навчально-методичного комплексу з обраної теми курсу. Обговорення та узгодження плану і тексту лекцій та практичних (семінарських) занять з керівником практики. Підготовка до проведення занять в аудиторії.	II тиждень
11. 12. 13. 14.	Проведення лекційних та семінарських занять в академічній групі. Аналіз проведених занять. Відвідування занять інших практикантів, їх обговорення (за наявності такої можливості). Оформлення відгуків на відвідувані заняття проведені іншими студентами-практикантами. Оформлення документації з практики. Підготовка та здача звіту.	III-IV тиждень

¹ https://www.univer.kharkov.ua/ua/study/study_organization

4. ФОРМИ І МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

4.1. Підведення підсумків практики

Аспіранти звітують про виконання плану та індивідуального завдання практики. Загальна і характерна форма звітності за практику – це подання звіту, підписаного і оціненого безпосередньо керівником практики від бази, а також керівником практики від кафедри.

Аспіранти звітують про проходження практики перед комісією, призначеною завідуючим кафедрою, до складу якої входять керівники практики від кафедри. Захист практики проводиться в усній формі. Комісія приймає залік у студентів у заздалегідь визначений день. Оцінка за практику вноситься до заліково-екзаменаційної відомості та індивідуального навчального плану студента за підписами членів комісії.

4.2. Оцінювання результатів практики

Оцінювання здійснюється за національною шкалою. Залікові відомості з практик, викладач підписує та здає особисто в деканат.

При оцінюванні практики враховується виконання загальної частини звіту, індивідуального завдання.

Особлива увага приділяється ставленню практиканта до роботи, його самостійності, вмінню робити висновки та рекомендації.

Результат заліку за практику вноситься в заліково-екзаменаційну відомість.

Аспіранту, який не приступив до практики своєчасно з поважних причин призначається проходження практики в інший період (відповідно до індивідуального графіку).

Підсумки проведення кожної практики обговорюються на засіданнях кафедри щорічно.

Шкала розрахунку балів, набраних аспірантом за результатами проходження та захисту звіту з практики, подана у табл. 4.2.1

Критерії оцінювання рівня проходження та захисту звіту з практики у табл. 4.2.2

**План проведення аспірантської практики та шкала розрахунку балів,
набраних практикантом за результатами проходження та захисту практики
аспірантів денної форми навчання**

№ з/п	Зміст практики	Кількість балів
<i>Пасивна практика</i>		
1	Екскурсія до Харківської державної бібліотеки імені В.Г. Короленка	1
2	Екскурсія до Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В.Н. Каразіна	1
3	Відвідання 2 лекційних занять.	2
4	Відвідання 2 семінарських занять.	2
5	Участь у засіданні кафедри	1
<i>Активна практика</i>		
6	Ознайомлення з чинним законодавством у сфері регулювання вищої освіти	2
7	Ознайомлення з нормативно-правовою базою щодо організації навчального процесу у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна	2
8	Розробка бібліографії до однієї з тем навчального курсу	1-2
9	Розробка матеріалів лекції з однієї теми навчального курсу	1-7
10	Самостійне проведення лекції (під керівництвом викладача)	1-7
11	Розробка матеріалів семінарського заняття з однієї теми навчального курсу	1-7
12	Самостійне проведення семінарського заняття (під керівництвом викладача)	1-5
13	Розробка презентаційного матеріалу до лекції з теми навчального курсу	1-5
14	Участь у публічному обговоренні лекцій та семінарів, проведених студентами (для тих, хто не проводив заняття самостійно)	1
15	Розробка казусів (кейсів)	1-4
16	Розробка тестових питань до однієї з тем навчального курсу (40 тестів до теми)	1-3
17	Набуття практичних навичок з перевірки контрольних робіт з дисциплін, які викладаються на кафедрі	1-2
18	Ведення щоденника практики	1-6
Разом		60

**План проведення аспірантської практики та шкала розрахунку балів,
набраних практикантом за результатами проходження та захисту практики
аспірантів заочної форми навчання**

№ з/п	Зміст практики	Кількість балів
<i>Пасивна практика</i>		
1	Самостійне відвідування Харківської державної бібліотеки імені В.Г. Короленка	2
2	Самостійне відвідування Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В.Н. Каразіна	2
3	Участь у засіданні кафедри	2
<i>Активна практика</i>		
4	Ознайомлення з чинним законодавством у сфері регулювання вищої освіти	5
5	Ознайомлення з нормативно-правовою базою щодо організації навчального процесу у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна	4
6	Розробка бібліографії до однієї з тем навчального курсу	1-2
7	Розробка матеріалів лекції з однієї теми навчального курсу	1-10
8	Розробка презентаційного матеріалу до лекції з теми навчального курсу	1-10
9	Розробка матеріалів семінарського заняття з однієї теми навчального курсу	1-10
10	Розробка казусів	1-2
11	Розробка тестових питань до однієї з тем навчального курсу (40 тестів до теми)	1-4
12	Ведення щоденника практики	1-7
Разом		60

Критерії
оцінювання рівня проходження та захисту звіту з практики
Денна та заочна форма навчання

Загальна кількість балів – 100

Кількість балів за проходження аспірантської практики – 60

Кількість балів за захист асистентської практики – 40

Проходження аспірантської практики	Захист аспірантської практики	Разом
60 балів	40 балів	100

90-100 Відмінно – Матеріали про проходження практики оформлені відповідно до вимог. Доповідь здобувача вищої освіти продумана, структурована, містить основні результати проходження практики, відповіді на питання членів комісії повні, розуміння матеріалу глибоке, основні вміння сформовані та засвоєні, виклад логічний, доказовий (обґрунтований), висновки і узагальнення точні, мають місце практичні рекомендації; студент орієнтується в системі чинного законодавства; використання фахової термінології правильне.

70-89 Добре – Мають місце неістотні зауваження щодо змісту та оформлення матеріалів про проходження практики. Доповідь здобувача вищої освіти продумана, обґрунтована, містить основні результати проведеного дослідження, відповіді на питання членів комісії повні, розуміння матеріалу достатньо глибоке, основні вміння сформовані та засвоєні, висновки і узагальнення точні, мають місце практичні рекомендації; студент орієнтується в системі чинного законодавства; використання фахової термінології правильне. Але виклад недостатньо систематизовано, у визначенні понять, термінології та узагальненнях мають місце окремі помилки, які виправляються за допомогою додаткових питань членів комісії.

50-69 Задовільно – Недбале оформлення звіту і щоденника про проходження практики. Доповідь здобувача вищої освіти свідчить про розуміння основних питань програми практики, проте мають місце окремі прогалини в знаннях: визначення понять нечіткі, неточні, висновки і узагальнення, практичні рекомендації аргументовані слабо, в них допускаються помилки, знання фрагментарні, неповні, спостерігається невміння працювати з документами, джерелами права, користуватися фаховою термінологією.

1-49 Незадовільно – Мають місце істотні зауваження щодо змісту й оформлення матеріалів про проходження практики. Доповідь здобувача вищої освіти належним чином не підготовлена, відповіді на питання членів комісії необґрунтовані або відсутні, розуміння змісту та завдань практики; студент недостатньо орієнтується в системі чинного законодавства, не в змозі на належному рівні використовувати фахову термінологію.

Рекомендована література

1. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
2. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. URL : https://drive.google.com/drive/folders/0BwRBoOD_AIQSZ0xDtkt2eDNrX0U
3. Бондар В. І. Дидактика: Підручник. Київ: Либідь, 2005. 264 с.
4. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник. Київ: Центр навч. літератури, 2003. 316 с.
5. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
6. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 196 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ: Академія, 2003. 576 с.
8. Гура О. І. Вступ до спеціальності «Педагогіка вищої школи»: Навчальний посібник. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 224 с.
9. Забродський М. М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. Київ : МАУП, 2000. 189 с.
10. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2005. 180 с.
11. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. А. Педагогіка: Підручник. Київ : Знання-прес, 2003. 418 с.
12. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 128 с.
13. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник. Київ : «ЕксОб», 1999. 303 с.
14. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ : Гранма, 1999. 350 с.
15. Ольшанский Д. В. Психология мас. – СПб.: Питер, 2002. – 363 с.
16. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеля-ненко. Київ : Знання-Прес, 2006. 700 с.
17. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. Київ : Знання, 2006. 252 с.
18. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. 200 с.
19. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
20. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2006. 319 с.
21. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – Київ : Академвидав, 2005. 520 с.